

UNITATE ȘI DIVERSITATE ÎN TERMINOLOGIA MESERIILOR TRADIȚIONALE (Torsul, țesutul)

În cultura materială a poporului român torsul și țesutul au tradiții milenare, atestate încă din neoliticul timpuriu¹. Importanța relicvelor arheologice, a celor mai vechi documente istorice și a vestigiilor etnografice din acest domeniu este completată de valoarea documentară a terminologiei specifice. Ea a păstrat, ca într-un veritabil muzeu, inestimabil mai mult decât oricare alt document: imaginile succesive, încă vii, ale procesului parcurs de cei doi factori ai unității noastre naționale — cultura materială și limba națională, care a exprimat-o.

În ansamblul vocabularului limbii române, terminologia referitoare la tors și țesut se constituie ca un subansamblu alcătuit, la rîndul său, din serii de lexeme prin care se denumesc concepte specifice: *unelte* (*darac* < tc. *tarak*, bg. *darac*; *drugă* < scr. *druga*; *foarfeci* < lat. *forfex*, -icis; *meliță* < bg. *melica*; *rășchitor* < rom. *rășchia* + -tor; *război* (de țesut) < bg., scr. *razboj*; *roată* (de tors) < lat. *rota*; *virtelniță* < bg. *virtelca*), *părți ale uneltelor* (*bărbătuș* < rom. *bărbat* + -uș; *bățul* (îțelor) < et. nec.; *carafte* < et. nec.; *chingi* < lat. *clinga*; *cocleți* (la îțe) < et. nec.; *crăcane* (la răschitor) < rom. *cracă* + -ană; *cruci* (la răschitor, la virtelniță, la urzitoare) < lat. *crux*, -cis; *fofeze* < et. nec.; *fus* (la urzitoare, la virtelniță) < lat. *fusus*; *fuștei* < lat. *fusticellus*; *iepe* < lat. *eqva*; *lemnus* (la suveică) < rom. *lemn* + -uș; *limba* (meliței) < lat. *lingua*; *mîini* < lat. *manus*; *muierușcă* < *muier* + -ușcă; *pilugi* < et. nec.; *razele* (urzitoare) < lat. *radia*; *rost* (la răschitor) < lat. *rostrum*; *scripeți* < bg. *scripek*; *slobozitor* < rom. *slobozi* + -tor; *talpă* (la urzitoare), *tălpile* (războiului) < mg. *talp*; *tindeche* < lat. *tendicula*; *țeava* (suveicii) < sl. *cevi*; *vatale* < bg. *vatala*), acțiuni (*bate* (pănura) < lat. *batuere*; *dărăcim* < rom. *darac* + -i; *deapănă* < lat. *depanare*; *încîlesc* < rom. *în* + *cîlți*; *îndrug* < rom. *în* + *drugă*; *legăm* (gura pînzei) < lat. *ligare*; *pieptenăm* < lat. *pectinare*; *prindem* (gura la pînză) < lat. *prehendere*; *rostează* < rom. *rost* + -ează; *scărmănăm* < et. nec.; *se sucește* < sl. *sukati*; *scrobim* < bg. *scrobija* scr. *scrobiti*; *torc* < lat. *torquere*; *tundem* < lat. *tondere*; *urzesc* < lat. *ordire*), cadrul în care se face prelucrarea (*șezătoare* < rom. *a ședea* + -toare), forme de prezentare a materialelor textile în cadrul procesului de prelucrare (*caier* < lat. *caiulus*; *lătunoi* < rom. *latură* + -oi;

¹ V. Butură, *Etnografia portului român. Cultura materială*. Cluj-Napoca, 1978.

păpuși < lat. *pupa*; păr < lat. *pilus*; puzderii < sl. *pozderije*; sculuri < ngr. *skulli*), produse intermediare în procesul de prelucrare (*canură* < lat. *canula*; *băteală* < rom. *bate* + *-eală*), produse finite (*baieră* (la traistă) < lat. *bajulus*; *bajula*; *dos* (de perină) < lat. *dosus*; *față* (de masă) < lat. *facia*; *pănură* < lat. *paenula*; *pînză* < et. nec.; *prosop* < ngr. *prosopon*, *prosopus*; *val* (de pînză) < sl. *valŭ*), etc.

Seriile acestor lexeme de bază se ramifică în adîncime, fiecare dintre unitățile seriei generînd alte serii, cu care se interferează continuu în plan ideatic, deoarece denumesc același concept, arareori concepte înrudite (*cruci*, *fus*, *talpă*) și numai parțial în planul real al actului vorbirii, fiindcă nimeni nu apelează la toate variantele dialectale în exprimarea sa.

Din cauza numărului mare de lexeme (470)², dar și pentru că faptele de limbă manifestate în aceste serii sînt o reluare a celor relevate în seriile lexemelor de bază, care denumesc concepte, am limitat prezentarea lor la exemplele cele mai semnificative, materialul lingvistic studiat fiind cuprins, integral, în tabelul următor:

Noțiunea denumită	Numărul termenilor de bază													
	ETIM. NEC.	L. TRAC. ALB.	L. LAT	FORM ÎN L. ROM.	L. BULG.	L. SÎRB.	L. SLAV.	L. RUSA.	L. MAG.	L. GERM.	L. FR.	L. TURC.	L. NGR.	ETIM. MULT.
Unelte	1	—	7	18	2	2	1	1	2	1	—	—	—	4
Părți ale uneltelor	27	—	85	85	15	3	15	—	1	—	—	—	—	8
Acțiuni	—	—	35	25	—	—	5	—	—	—	—	—	—	2
Cadrul acțiunii	—	1	4	6	2	—	—	—	1	—	—	—	—	3
Produse intermediare	3	1	7	8	—	2	2	—	1	—	1	2	1	4
Forme de prezentare în cadr. proc. de prel.	1	—	16	15	—	—	6	—	2	—	—	1	1	—
Produse finite	—	—	6	12	1	1	3	—	1	—	—	6	—	—
TOTAL	32	2	160	173	20	8	32	1	8	1	1	9	2	21
%	6,8	0,4	34,1	36,8	4,3	1,7	6,8	0,2	1,7	0,2	0,2	1,9	0,4	4,5

² Vezi ALR, Serie nouă, vol. I, II.

În ansamblu, din punct de vedere etimologic, subsistemul terminologiei despre tors și țesut se caracterizează prin varietate, datorită influențelor numeroaselor limbi din care s-au făcut împrumuturile. Dincolo de această varietate, există, însă, o unitate genetică, structurală, demonstrată de faptul că majoritatea termenilor sînt formați pe teren românesc (36,8%). Le urmează, în ordinea frecvenței, termenii de origine latină (34,1%), slavă-veche și cu origine necunoscută (6,8%), termenii cu etimologie multiplă (4,5%), termenii de origine bulgară (4,3%), turcă (1,9%), sîrbo-croată (1,7%), maghiară (1,7%), termeni de substrat (0,4%), termeni de origine neogreacă (0,4%), germană (0,2%), franceză (0,2%), rusă (0,2%).

Între lexemele cu arie generală predomină cele de origine latină (*caier*, *cruce la rășchitor*, *cruce la urzitoare*, *cruce la virtelniță*, *fus*, *tin-deche*, *a urzi*, etc.). Elementul slav se diferențiază în termeni vechi (*război*, *a scrobi*, *a suci*) care se folosesc pe întreg teritoriul daco-român, și un element mai nou, de adstrat, alcătuit din termeni de origine bulgară, sîrbă, croată, rusă, răspinși în arii regionale sau de contact. Cîțiva dintre acești termeni (*drugă*, *scripeți*, *sucală*, etc.) s-au răspîndit pe întreg teritoriul patriei. Influența maghiară nu depășește aria Ardealului. Celelalte tipuri de influență (turcă, neogreacă, etc.) se referă mai mult la denumirea produselor finite decît a celorlaltor concepte specifice. Termenii mai noi (*mașină* „darac“, *șervet* „prosop“) circulă pe arii foarte restrinse deoarece atunci cînd au fost preluați, vocabularul acestor meserii era deja constituit în limba română. Alături de aceste neologisme viețuiesc termeni foarte vechi, de origine latină sau de substrat; *aușuț*, *aușel* „păr“, *brînci* „mîini“, *corune* „mîini“, „carafte“ cu arie de circulație în Oltenia —, *cun'*, *cune* „fofeze“, *frumbii* „chingi“, *scamn* „scaun“, *spaț* „lătunoi“, *lamură*, *lînă lămurită* „lîna cea mai curată de cea mai bună calitate“.

Structura acestui subsistem lexical se caracterizează prin preferința pentru detaliu, ceea ce determină frecvența mare a sintagmelor, care aduc, de obicei, un spor de precizie (*torc cu drugă*, *torc gros*, *torc în sus*, *torc îndărăt cu drugă*, *torc îndărăt de băteală*), fără să fie desființată polisemia (*picior* „cruce la rășchitor“, „patul virtelniței“, *păpuși* „lada sucalei“, „raze la urzitoare“, „mîini“). Polisemantici sînt și termenii *aripi*, *coarne*, *jug*, *pană*.

Unele sintagme marchează, prin structura lor, etapele procesului de transformare a perifrizei în expresie sintetică: *pînză de Misir* „pînză subțire“, *pînză de misir* „pînză subțire“, *misir* „pînză subțire“. În prima etapă (*pînză de Misir*) s-a păstrat relația dintre obiectul denumit și toponime. Prin faptul că *Misir* este numele turcesc al Egiptului, sintagma își sporește valoarea documentară. Atunci cînd a dispărut conștiința relației dintre obiectul denumit și toponim, substantivul propriu a devenit substantiv comun (*pînză de misir*). Eliberat, astfel, de conotația

„toponimic“, acest substantiv va prelua sensul întregii sintagme (*misir* „pînză subțire“)³.

Frecvența sintagmelor în cadrul subsistemului terminologiei referitoare la tors și țesut este echilibrată de tendința spre metaforizare. Numărul mare al metaforelor care conțin sema „animat“ demonstrează caracterul străvechi al acestor meserii, iar sfera de unde sînt selectate metaforele argumentează aspectul mixt al ocupațiilor tradiționale și fenomenul de interferență dintre subsistemul cercetat și celelalte subsisteme care exprimă noțiuni referitoare la agricultură, creșterea animalelor, gospodăria țărănească etc. Transferul metaforic se realizează pe baza următoarelor concepte:

a) părți ale corpului omenesc: *brațe* „cruci la rășchitor“, *brînci* „cruci la rășchitor“, „carafte“, „brațele vatalelor“, *cap* „cruci la rășchitor“, *frunte* „păr“, *gură* „începutul pinzei“, *limbă* „limba meliței“, *mîini* „carafte“, *picioar*, *talpă* „postament la război sau la urzitoare“, *umăr* „carafte“.

b) anumite categorii sociale: *babe* „mîini“, *bărbătuș* „piesă la războiul de țesut“, *călăreț* „mîini“, *fătuță* „muierușcă“, *muierușcă* „piesă la războiul de țesut“, *preot* „bărbătuș“, *preoteasă* „muierușcă“, *suraică*, *suraie* „muierușcă“.

c) animale domestice: *cal* „lătunoi“, *capră* „meliță“, *iepe* „lătunoi“, *miță* „sculuri“.

d) animale sălbatice: *lupi* „lătunoi“.

e) părți ale corpului animalelor: *aripi* „carafte“, „cruci la urzitoare“, „mîini“, *bot* „carafte“, coarne „cruce la rășchitor“, *lăbuțe* „sculuri“, *pană* „cruce la rășchitor“, *pene* „cruci la urzitoare“, „fofeze“.

f) obiecte din gospodărie: *chingi* „cruci la urzitoare“, „talpă la urzitoare“, „tindecă“, *cui* „chingi“, „fus“, „scaun“, *cuțit* „limba meliței“, *furcă* „crăcane“, *furculiță* „cruce la rășchitor“, *jug* „bățul vatalelor“, „chingi“, *lopătuță* „cruce la rășchitor“, *pipe* „mîini“, *poliță* „chingi“, *scaun* „cruce la rășchitor“.

Caracterul unitar al subsistemului studiat se manifestă, mai ales, în formarea cuvintelor, unde predomină derivarea cu sufixe diminutive: -aș (*căieraș* „caier“), -ea (*lopătea*, *fălcea*, *scindurea*), -et, -ete (*tălpet*, *tălpete*), eț (*vălușteț*), -ică (*cănurică*, *lopățică*), -ioară (*policioară*), -șor, -ișor (*crăcșori*, *pălișori*, *popșori*), -ig (*tălpig*), -uș (*amnăruș*).

Pe arii mai restrînse circulă și sufixe augmentative: -ău (*fiștău*, *tălpău*), -oi, -oaie (*căproi*, *fățoaie*, *măsoaie*, *urzoii*); sufixe nomen agentis: -ar (*ștergar*), -tor, -toare (*depănător*, *intorcător*, *lăsător*, *năpustitor*, *slobozitor*, *ștergătoare*, *torcătoare*); sufixe verbale: -a (*a peria*), -ăi (*a irîji*), -i (*a crohmoli*). Cu ajutorul sufixului verbal -i s-au format cuvinte de la rădăcini care în mod obișnuit nu-l folosesc: *a guri* „a lega gura la pînză“, *a mașini* „a dărăci“.

³ Vezi și *misir* „cal de rasă“, „monedă“ (cf. DEX, p. 554).

În cadrul derivării cu prefixe se remarcă frecvența prefixelor verbale care exprimă aspectul: *pri-* (*prisucuire*), *za-* (*zasucuire*). Aria de circulație a acestor prefixe este limitată, în general, la subdialectul bănățean.

Termenii subsistemului se supun legilor de formare a cuvintelor în limba română comună. Spre exemplu, substantivul *meliță* cunoaște și varianta *melință*. După legile de derivare caracteristice sistemului limbii naționale, de la noua rădăcină *melinț-* s-a constituit o întreagă familie de cuvinte: *melințuică* „meliță“, *a melința*, „a melița“, *melințitor* „limba meliței“.

Presiunea sistemului limbii naționale acționează și în cazul derivării semantice. Pe baza acestui fenomen sufixele pot dobîndi conotații speciale. Prin substantivul *jug* se denumește *bărbătușul*, adică o parte a războiului de țesut. Partea simetrică a aceleiași unelte este denumită, în general, printr-o metaforă personificatoare (*fătucă*, *muierușcă*, *surărie*, *preoteasă*). Marca „animat“ a acestor termeni determină atașarea sufixului motional *-ită* la o rădăcină care nu posedă această însușire: perechea substantivului *jug* „bărbătuș“ este, astfel, *jugărită* „muierușcă“.

Subsistemul meseriilor tradiționale (tors, țesut) nu este închis. Deși meseriile pe care le denumește au, în prezent, un caracter restrîns, el nu s-a izolat de celelalte subsisteme ale limbii naționale. El se îmbogățește cu termeni noi odată cu evoluția uneltelor sau cu schimbarea materiilor prime folosite (*scripeți*, *mașină* „darac“, *melană*, *lamé*, etc.) și dă limbii comune o mulțime de termeni pe care aceasta îi revitalizează în cadrul altor subsisteme. Cel mai adesea transferul de termeni se realizează între subsistemul studiat și subsistemele care cuprind limbajul profesional sau pe cel artistic. Fenomenul este posibil datorită celor două semne, „nuanță profesională“, și „expresiv“ implicate, într-un plan secund, în sensul pe care îl au termenii în interiorul subsistemului terminologiei referitoare la tors și țesut. În subsistemul care preia termenul, una dintre aceste semne specifice dobîndește o poziție privilegiată. Astfel, în limbajul profesional contemporan, *fus* „organ al mașinilor de tors actuale“, *lupi* „nume dat la diverse mașini folosite în filaturi pentru curățirea sau prelucrarea materialelor textile“, *piepteni* „cilindru cu dinți metalici care constituie piesa principală la mașina de pieptănat“, *torcătorie* „filatură“. În funcție de categoria gramaticală, unii termeni s-au specializat pentru meserii îndepărtate de prelucrarea fibrelor textile: *depănător* „organ al mașinii de cusut“, dar *depănătoare* „mașină care servește la înfășurarea ori desfășurarea surilor sau a colacilor de metal laminat“.

În limbajul artistic sema „expresiv“ devine dominantă printr-o relație de opoziție:

a) între celelalte cuvinte ale contextului, rămase în fondul principal, deci cu arie generală, și termenii specifici, care prin nuanța arhaică

sau prin sensul rar, neuzitat, au, în prezent, o arie restrinsă de circulație: *arcea*⁴, *pînzătură*⁵.

b) între substantivul la singular, folosit în mod curent, și același substantiv la numărul plural: *borangic* — *borangicuri*⁶.

c) între sensul propriu, cunoscut deja vorbitorilor și sensul figurat, surprinzător pentru cititor prin plasticitatea imaginii artistice:

„Întii fu un susur de bură,
Apoi o pripire de picuri —
Urzire zorită și deasă
De lungi, argintii borangicuri”⁷

d) între sensul propriu al termenului și conotația peiorativă:

„Cum îi toacă franțuzește în salon fofelnița
Repede, precum la țară, toamna, bate melița”⁸

Susținut, de cuvintele aceluiși cîmp semantic (*toacă*, *repede*, *bate*, *melița*), termenul în cauză, *fofelnița*, devine mai expresiv atît prin fone-tismul său, prin poziția la rimă, cît și datorită preluării sensului figu-rat al posibilului său sinonim — *meliță* — aflat în imediată vecinătate. Senzația acustică, nefirească și ridicolă prin intensitatea ei, devine ast-fel coplesitoare.

Un alt mijloc prin care se relevă sema „expresiv” a termenilor re-feritori la tors și țesut este introducerea lor în sintagme care au un spor de vitalitate în reprezentarea noțiunii: „Din răstavul de borceag copt o ciocîrlie se înălța în sucală”⁹.

Integrați în alte contexte, acești termeni, care la prima vedere par învechiți, își relevă acele sensuri latente de care are nevoie limba ro-mână contemporană și, astfel, își reiau drumul în limbă sub alte zodii, oferindu-li-se posibilitatea de a se generaliza.

ILEANA ROTARU

⁴ „Dar cîmpul și argeaua cimpeanul ostenește” (I. Heliade Rădulescu).

⁵ „Mama-mi dă învățătură / Cum se țese-o pînzătură” (G. Coșbuc).

⁶ „Și bunica și nepoata erau îmbrăcate cu țesături ușoare de casă, boran-gicuri albe și gălbii lînuri înflorite măiestru și subțire țesute” (M. Sadoveanu, *Opere*, I, p. 69 — apud DLRL).

⁷ A. Toma, C. V., p. 105 (apud DLRL)

⁸ P. Beldiceanu, p. 120 (apud DLRL).

⁹ Gr. Chivițescu, p. 134 (apud DLRL).

EINHEIT UND VERSCHIEDENHEIT IN DER TERMINOLOGIE DER TRADITIONELLEN HANDWERKE (SPINNEN UND WEBEN)

(Zusammenfassung)

Die Verfasserin geht von der Feststellung aus, daß vom ethimologischen Standpunkt aus gesehen, die Terminologie bezüglich der Spinnerei und Weberei ein vielfältiges Unterensamble enthält, welches seinerseits aus einer Reihe von Lexeme besteht. Dieses Unterensemble ist wegen der zahlreichen sprachlichen Einflüssen sehr mannigfaltig, doch die Struktur bleibt einheitlich.

Dieses ist der Tatsache zu verdanken, daß 36,8% dieser Wörter auf rumänischem Gebiet entstanden sind und bloß 34,1% lateinischer Herkunft sind. Es folgen danach die Benennungen altslavischer und unbekannter (6,8%), bulgarischer (4,38%), serbisch-kroatischer (1,7%) ungarischer (1,7%) Herkunft. In derselben Statistik betragen die Benennungen mit zusammengesetzter Ethymologie (4,5%), die neugriechischen (0,4%), deutschen (0,2%), französischen (0,2%) und russischen (0,2%).